

'İSLÂM ESTETİĞİ' ÜZERİNE BİR DENEME

Arş. Gör. Adem ÇALIŞKAN*

GİRİŞ

Güzellik, estetik ve sanat duygusu insanoğlunda fitrîdir.¹ Bu nedenle ırk ve din farkı olmaksızın bütün insanlığın ortak malı olan "güzellik duygusu, insanoğlunun tarihi boyunca en temel yönelimlerinden birisi olagelmıştır. Bu temel yönelim, en yoğun haliyle sanat eserlerinde kendisini açığa çıkardığı gibi, insanın gündelik hayatının her alanına da yansımaktadır. Bundan dolayı, bir estetik çalışmanın sadece sanat alanına değil, hayatın her noktasındaki güzellik mefhumuna da el atması gerekir. Aksi takdirde estetiği, sadece sanat felsefesiyle sınırlamış oluruz. Oysa estetik, en temelde insanın güzel karşısındaki konum, tutum ve tavrını olduğu kadar, güzelin de varlık içindeki yerini belirlemeye çalışır. Bu nedenle, güzelin anlamını sadece sanatsal alanda değil, ontolojik bir zeminde de aramak gerekir.

İslâm ve estetik gibi bir konu söz konusu olduğunda öncelikle İslâmiyet'in sanat eserlerine yansıyan güzellik anlayışının arka plânındaki felsefi zeminin araştırılması gerektiği kanısındayız. Bütüncül bir estetik yapının ortaya konabilmesi ve hatta İslâm estetiği türünden bir mefhumun haklı ve tutarlı bir zemine oturabilmesi için bu tarz bir araştırmanın yapılması şarttır. İslâm dini güzelin anlamını nerede bulmakta ve güzelliği hangi kaynağa geri götürmektedir? Sadece sanat eserlerinde değil, fizik dünyanın bütünündeki güzellik hangi metafizik zemin üzerinde yükselmekte ve anlam kazanmaktadır? şeklinde formüle edilebilecek sorular, İslâm ve estetik ya da İslâm ve güzellik sorusuna ışık tutmamıza yardımcı olacaktır."²

Hız. Peygamber (s.a.v.) vasıtasıyla tebliğ edilmiş, Asr-ı Saadet'ten bu yana yaşanmış ve yaşanmakta olan, Allah indinde yegâne bir din olan İslâm'a müstenit İslâm medeniyetinin kendine has bir dünya ve güzellik

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi.

¹ Bu duyguyu dile getiren ve işleyen çeşitli makale ve kitaplar da mevcuttur. Böylesi bir konuyu kısaca ele alan bir yazı için bkz.: Yrd. Doç. Yılmaz Can, "Estetik ve Sanat Duygusunun Fitrîliği", *Kur'an'ın Penceresinden Vahiy - Arkeoloji ve Sanat İlişkisi Üzerine Bir Deneme*, Sönmez Ofset, Samsun, 1996, s.1-6.

² Ali Dölek, "İslâm Estetiği Nasıl Mümkündür?", *İzlenim*, Sayı: 32, Nisan 1996, s.34.

görüŖü olduğu gibi, kendi aslı kaynaklarından mülhem bir kültür, sanat ve edebiyatı da oluşmuştur. Başlangıcından yakın geçmişe kadar yeryüzünde bu medeniyetin şaheserleri birer abide gibi yükselmiştir.

Ancak son bir – iki asır içerisinde Batı'nın politik, ekonomik ve kültürel baskısı ve tesiriyle yüz yüze gelen İslâm dünyasında özü – bozan bir tahrip hayatın her şubesinde etkisini göstermeye başlamıştır.

Müslüman dünyası Batılı eğitim vasıtalarıyla günden güne Batı dünya görüşü, felsefe, estetik, sanat ve kültürünün tesirinde kalmış; bu zaman sürecinde Batı estetik ve sanat normlarıyla yönlendirilen aydın ve sanatkârlar, İslâm dünyasında yaygın, geleneksel norm ve değerlerle çatışan bir estetiğin ve dünya görüşünün sanat ürünlerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Doğruyu söylemek gerekirse, böyle bir durumda, İslâmî bir alternatif ortaya koymaksızın bu özü – bozucu ve yıkıcı bir dünya görüşü ve estetik anlayışın temelleri üzerine yükselen sanatın İslâm toplumuna yönelteceği ciddi saldırılar konusunda haykırmanın, feryad ü figân etmenin de bir anlamı yoktur. Bu, ancak bir İslâmî estetik anlayışının kavramsal çatısını ortaya koymak ve normlarını tespit edip oluşturmakla mümkündür. Ancak o zaman, İslâm dünyasında, özünü Kur'ân ve Sünnet'ten, diğer bir ifadeyle, 'edille-i şer'iyye'den alacak estetik anlayışa dayalı sanat tipinin ortaya çıkması için meydan hazırlanmış olacaktır.

“Şu halde, İslâmî normlar ve dünya görüşü üzerine oturmuş kesin parametreler, estetik, ahlâkî ve etik emirler geliştirmek, faydalı ve güzel (sanat ve) edebiyatı takdir etmek zorunludur. Bu İslâmî estetik üzerine kurulu parametreler, müslüman sanatçıları (ve edebiyat alimleri) için tüzük görevini üstlenecektir. Ancak bu takdirde, İslâmî estetik teorisinin (sanatsal) ve edebî kavramların öneminin İslâmî normlar formülünün antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve diğer sosyal ve tabii bilimlerin ortaya koyduğu kavramlardan daha az önemli olmadığı ortaya çıkacaktır. Merhum Lamy Farukî'nin yazılarında deniliyor ki:

“Çağdaş müslümanların almak zorunda kaldıkları sosyal, siyâsî ve ekonomik kararlar vardır; onlar, karşılaştıkları problemleri çözmede kendi din ve geleneklerinin temel kaynaklarına ehemmiyet vermedikleri müddetçe, ister kültürel erime ister doğmatik muhafazakârlık alanında olsun, bataklıkta kalmaya devam edeceklerdir. Bu alternatiflerle yüz yüze gelmek, sanat eserlerini takdir etme açısından sosyal ve ekonomik alanlarda olanlardan daha gerçekçidir. Bu estetik var oluş ve müslümanların icrası, ayırt edici tercihler grubu

kadar önemlidir.”³

Estetik tecrübe ve sanatsal faaliyet, her ne kadar ferдин sezgisel tecrübesi olarak ortaya çıksa da yorum şekli göz önüne alındığında onun bir sosyal ölçü ve toplumla etkilendiğini çağrıştırdığı görülür.

Ayrıca, bir müslümanın estetik tecrübesinin izahı yönünde Kur’ânî dünya görüşüne dayalı gelişen değer ve normlar, tamamen aslî olma yönündedir.”⁴

Bu düşünce ve hedeflere paralel bir tavır ve gayretle böyle bir çalışmaya girilerek, ‘İslâm Estetiği’ üzerine nazarî plânda temel teşkil edilebileceğini düşündüğümüz bazı fikirleri ileriye sürdük. Tartışmaya ve tartışılmaya, diğer taraftan çalışmanın eksikliklerinin giderilerek geliştirilmeye ve tamamlanmaya açık olduğunu burada ifade etmek gerekir.

A. KELİME MANASI

‘Estetik’ kelimesi, Grekçe ‘*aisthesis*’ ya da ‘*aishanesthai*’ sözünden gelir. ‘Aishesis’ kelimesi, “duyum, duyulur algı” anlamına geldiği gibi, ‘aishanesthai’ kelimesi de, “duyu ile algılamak” anlamına gelir. Estetik, bu anlamda duyulur algının, duyusallığın sağladığı bilgi ile ilgili bir bilim olarak düşünülüyor.

Estetik dediğimiz bilime bu adın verilmesi, oldukça yakın bir tarihe geri gider. Estetik dediğimiz bilimi kuran ve ona bu adı veren Chr. Wolff’un bir öğrencisi olan Alexander G. Baumgarten (1714-1762)’dir.

Batı dünyasında A. G. Baumgarten, 1750-58 yıllarında yayınladığı ‘*Aesthetica*’ adlı eseriyle, ilk kez böyle bir bilimi temellendirir, onun konusunu belirler ve bu bilimin sınırlarını çizer.⁵

³ Louis Lamya el-Faruki, *Islam and Art*, Lahor, 1982, p.13’ten alıntılan M. A. M. Shukri, “Towards an Islamic Theory of Literature”, *Islamic Studies*, Vol.: 31, No.: 4, Winter 1413 / 1992, p.414. Çevirisi için bkz. ve krş.: A.mlf., “Bir İslâmî Edebiyat Teorisi’ne Doğru”, (Çev.: Arş. Gör. Adem Çalışkan), *Yolcu. Aylık Kültür – Edebiyat – Sanat Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, 15 Eylül 1995, s.58.

⁴ M. A. M. Shukri, *A.g.m.*, s.55, 56.

⁵ İsmail Tunalı, *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s.13. Ayrıca bkz.: Hülya Yetişken, *Estetiğin ABC’si*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, s.5-7; Alpay Kabacalı – Tahir Özçelik – Bülent Berkman, *Sanat Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s.107; Mustafa Kutlu – Süleyman Uludağ, “Güzel, Güzellik”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler / İsimler / Eserler / Terimler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979, c3, s.429-33; William C. Chittick, “Bir Gelişme Teolojisine Doğru-Güzellik”, (Çev.: Turan Koç), *Hece. Aylık Edebiyat Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 12, Aralık 1997, s.96-100.

Durum Batı'da böyledir, ya Doğu'da, İslâm dünyasında bu konu nasıl algılanmış veya temellendirilmiş? Günümüz İslâm dünyası, içinde bulunduğu şartlar gereği, 'millet-i vahide' olmaktan ziyade bir 'dağılımlık ve dağıtılmışlık' özelliği taşıması nedeniyle, aralarındaki koordine yok-sunluğundan birbirlerinin sanat ve edebiyattan tutun da en acil birlikleliklere kadar bir kopukluk ve koparılmışlık içindedir. Çoğu benzer özellikler taşıyan bu ülkeler antenlerini ve gözlerini birbirinden ziyade Batı'ya çevirdiğinden -biz de dahil-, benzeri sahalarda ne gibi çalışmalar olduğundan habersiz olduğumuzdan, cevabımız, "bu sahada bir çalışma yoktur" şeklinde olacaktır.

İslâm'ın temel kaynaklarından tutun da, günümüz İslâm dünyasındaki sahayla ilgili çalışmalara kadar, durum yukarıda ifade edilenin tam aksinedir. İslâm dünyasında estetikle yakından ilgilenilmiş ve konu ile ilgili eserler de kaleme alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de estetik çerçeveye giren güzellikle ilgili olarak şu kelimeler kullanılmıştır: "Bedî", cemâl, ihsân(ahsene), hüsn, hüsnâ, zînet, rîş"⁶ Ayrıca yine, "ferâh, sürûr" vb. kelimeler de estetik duyguyu ifade eder.

Günümüzde, Batı dillerinden Türkçemize geçen 'estetik' kelimesi yadırganmaksızın kullanılmaktadır. Dilimizde 'güzellikbilimi, güzellikbilim, duyu bilgi bilimi" demek olan bu kelime kullanılmıyazdan evvel, bizde 'ilm-i bedî', ilm-i bedâyi, hikmet-i bedâyi, bediyyât, ilm-i hüsn, ilm-i zevk ...vb.' kavramlar kullanılmıştır.

Günümüzde Arap İslâm dünyası, 'estetik' kelimesi yerine kendi dillerinin imkânlarıyla ve gücüyle 'ilmü'l-cemâl' derken, biz de 'estetik' yerine 'güzellikbilimi' veya 'güzellikbilim' kavramını tercih edebilirdik ki, konu tamamen tartışmaya açık terminolojik bir meseledir.

Kültürler arası ve medeniyetler arası ilişkilerden, diğer sahalardaki ilişkilere kadar yapılanları hoş görsek ve normal karşılamış olsak bile, 'İslâm estetiği', 'Kur'ânî estetik' ...vb. kavramların kullanılıp kullanılmayacağı da terminoloji açısından son derece tartışmaya açıktır.

Şimdilik İslâm toplumlarının içinde buldukları durum sebebiyle, dinleri 'İslâm' adına bile olsa 'ortak tavır sergileme' konumunda olmadıkları için her İslâm toplumu kendi dilinin imkânlarından yararlanarak 'estetik' kelimesinin yerine bir kelimeyi kullanabilir veya aynen kabul eder.

Ancak, burada, şu soru ister istemez sorulmayı beklemektedir? Batı dünyasına mensup bir fert ya da genel olarak batı toplumu, pek çok

⁶ Hayreddin Karaman, "Kur'ân'da Güzellik", *İzlenim*, Sayı: 32, s.9-10.

sahadaki bilim ve buluşlara ad verirken kendi medeniyetlerinin temeli saydıkları eski Yunan'a kadar inebiliyor da, İslâm dünyasına mensup bir fert ya da genel orak İslâm toplumu kendi medeniyetlerinin aslî kaynaklarına inemiyor mu?

B. TERİM MANASI

Estetik, 'duyu bilgi bilimi'dir.⁷ Bir başka ifadeyle, güzeli ve güzelliğin insan zihni ve ruhu üzerindeki etkilerini konu edinen bir bilim dalıdır. Diğer bir ifadeyle de, "estetik, güzellik ve sanat sorunlarıyla uğraşan bir felsefe dalıdır."⁸ Şunu burada hemen ifade edelim ki, "...İslâmî güzellik felsefesi, sadece duyuların hazzından, duyu ile gelen bir zevki ihtiva etmez; İslâm'daki güzellik tecrübesi, daha geniş bir boyut ve daha gizli bir mana taşır..."⁹

Durum böyle olunca bu tanım 'İslâm estetiği' için yetersiz kalmaktadır. Çünkü, o, başka bir medeniyet ve düşünüşün ikliminde vücut bulmuş bir tanımdır.

Burada şu hakikat ortaya çıkmaktadır: Bu kavramın tanımı, İslâm nokta-i nazarından ele alınarak, İslâm toplumlarının da üzerinde birleştiği şekilde yeniden yapılmalıdır.

C. İSLÂM ESTETİĞİ'NİN KAYNAKLARI

Güzellik konusunun ilahiyat açısından değerlendirilmesi her dinî kültürde farklılık arz edegelmiştir. Bu farklılık, bazen dinlerin sahip olduğu kutsal metinlerde yer alan ifadelerde dahi görülmektedir.¹⁰

Kur'ân'ı dikkatle ve tarafsızca inceleme imkânı bulamayan bir kısım Batılı bilim adamları, bu İlâhî Kitab'ın, güzellik konusunu pek dikkate almadığını söylemişlerdir. Mesela Farnell bunlardan biridir. Halbuki durum bu kanaatin tam tersinedir. Tevrat ve İncil'e nazaran Kur'ân'ın güzellik ve çirkinlik mevzuuna bakışı son derece açık ve detaylıdır.¹¹

Öyle görünüyor ki, mevcut İncil'lerin yazarları, güzellik konusu üzerinde pek durmamışlardır. Belki de bundan dolayıdır ki, ilk dönem Hıristiyanlarının bir kısmı, güzellik konusunun işlenmesini bazı bakımlardan

⁷ Tosun Bayrak, "Sanat: İslâmî Yaklaşım", *Muslim Education Quarterly*, c.1, no: 4, s.30'dan alıntılan M. A. M. Shukri, *A.g.m.*, s.59.

⁸ Prof. Dr. İhsan Turgut, "Estetik Kavramının Sorgulanması", *Felsefi Sorgulama*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1996, s.155.

⁹ M.A.M. Shukri, *A.g.m.*, s.59.

¹⁰ Prof. Dr. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, TC. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1990, s.233.

¹¹ Prof. Dr. Mehmet Aydın, "İslâm'ın Estetik Görüşü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Sayı: 4, Ekim 1986, s.15.

sakıncalı görmüşlerdir. Hatta Aziz Augustine'e göre, Yohanna İncili (John,11,15-17) kainatın sevilmesine izin vermez. Augustine'in bizzat kendisi güzellikle insanın şehvî gücü arasında daima bir münasebet görmüştür. Bu düşüncenin temelinde Adem'in dünyaya 'atılmışlığı', aslî günâh ...vs. gibi inançlar yatmaktadır.¹² Bu tavrın bütün Ortaçağ boyunca devam ettiğini belirtmek gerekir. Batı dünyası böyle iken İslâm dünyası farklı bir karakter arzeder.

Çünkü "dünya karşısında takınılan bu tutum, Kur'ân'da çok daha açık bir ifadeye kavuşmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Kur'ân'da geçen 'cemâl, zînet, hüsn, tayyib' vs. gibi birçok kelime, fizikî ve ahlâkî güzellikleri anlatmak için kullanılmıştır. 'Ferâh, sürûr' vb. kelimeler ise estetik duyguyu dile getirmektedir."¹³

Buradan açıkça ortaya şu gerçek çıkmaktadır: Batıların estetik konusunda naslardan yoksun olmasına rağmen, müslümanların ise bunlarla mücehhez olduğudur.

İslâm estetiği ve sanatları konusunda 'elle tutulur tespitlere rastlanılmadığı' görüşü yaygın gibidir. Hiç şüphesiz bu görüş tartışılabilir. Bu eksikliğin nedeni, acaba hiç söz edilip tartışılmadığı için mi? Var, ama kitaplaştırılmadığı için mi? Kitaplaştırıldı, ama dillerini dahi bilmediğimiz bu kitaplardan bizim mi haberimiz yok? İslâm ülkeleriyle koordine sağlandı, ortak paydalarda birleşildi, estetik, sanat ve edebiyat sahasındaki eserler başta olmak üzere tercüme edildi de neticesinde olmadığı kanaatine mi ulaştık? Acaba gözlerimizi yumup gerçekleri görmek mi istemiyoruz? En azından müslüman olmanın izleri bizde ne kadar? İslâm'ın temel kaynaklarına ne kadar yakınız? Dillerini anlayabiliyor muyuz? Bütün bunlardan bîgâne bir kimsenin, bütün İslâm dünyasını yargılayan benzeri ifadeleri, ancak bir cehâletin eseri olabilir...

Bu ve benzeri düşünceler, çalışmamızın ilerleyen sayfalarında kısaca ele alınıp değerlendirilecektir. Burada şunu açıkça ifade etmek gerekir: İslâm estetiği veya İslâm sanatı gibi bir konu ele alınıp değerlendirilirken, tek bir İslâm ülkesinin gözlüğüyle meseleye yaklaşmaktan ziyade, tüm İslâm toplumlarına hitap eden bir tavır sergilenmeli, İslâm dünyasının ortak görüşü ve saha ile ilgili bütün çalışmalar dile getirilmelidir. Buna dikkat edilmeksizin ileri sürülen teori ve fikirler yüzeyde kalacağı ve bağlayıcı olmayacağı gibi, İslâm estetiği ve sanatının da dışında kalır..

"...İslâm sanatlarının estetiğini anlamaya ve anlatmaya çalışırken,

¹² Prof. Dr. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s.233.

¹³ Krş.: Prof. Dr. Mehmet Aydın, *A.g.e.*, aynı yer.

terminoloji konusunda büyük sıkıntı çektik. Gerçekte Batı için de yeni sayılabilecek bir disiplin olan estetik, İslâm dünyasında pek ilgilenilmeyen bir saha olduğu için, bir terminoloji de teşekkül etmemiştir; yahut ana kaynaklara yeterince eğilemediğimiz için biz bilmiyoruz."¹⁴ görüşlerini ileri süren Beşir Ayvazoğlu, ülkemiz açısından dile getirdiği bir gerçeği İslâm dünyasına şamil kılmaktadır. Ülkemizde İslâm estetik teorisine ilişkin çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ayvazoğlu'nun adı geçen çalışması müstakil olarak bu konuya hasredilmemesine rağmen, bir deneme mahiyetinde de olsa, konuya çizgi dışında yaklaşan bir çalışmadır. Ancak, diğer İslâm ülkelerinde de durum böyledir demek tutarlı bir görüş ve davranış değildir.

Genel olarak söylemek gerekirse, İslâm'ın gelişi ile birlikte oluşmaya başlayan İslâm medeniyetinde kendine özgü dünya görüşü ve estetik anlayışa paralel peyderpey filizlenen bir kültür ve sanat oluşmuştur. Asırlarca pratikte uygulanan sanat ve yaşanan estetik tecrübe muhtelif yönleriyle ele alınmış ve tartışılmış; günümüzde ise müstakil olarak buna hasredilmiş kuramsal eserler kaleme alınmıştır... Ancak, bunlardan haberdar olmak için 'ana kaynaklara eğilmek' şarttır. Bu şart yerine getirilmeksizin gösterilen gayretler noksan kalmaya mahkumdur. Şu da bir gerçektir ki, günümüzün çoğu uzmanlarının dikkatleri bu kaynaklara yönelmemekte veya inememektedir. Ayvazoğlu bu durumu şöyle dile getirir:

"Batılı sanat tarihçileri, sanatın oluşumunu, tarih öncesinden başlayıp durakları zorunlu olarak 'Antik Yunan, Roma, Ortaçağ Batı, Rönesans ve Sanayi İhtilali' olan ve günümüze kadar uzanan bir gelişme çizgisinde ele almaktadırlar. Gerçekten de bu, Batı sanatının tabii gelişme çizgisidir. Doğru, bu çizginin dışında kalır.

Yaklaşık iki yüz yıldan beri dünya siyasetine ve eko-nomisine Batı hakim olduğu için, dikkatlerimiz ister istemez Batı tarihinin gelişme çizgisine yönelmiş, dolayısıyla sanat tarihi anlayışımız da, söz konusu gelişme çizgisi yönünde oluşturulan teoriler tarafından belirlenmiştir. Bu çizginin dışında kalan medeniyetlerin sanatları, Batı sanatlarıyla ilintileri ölçüsünde şöyle bir uzaktan bakılarak geçilir. Mesela E. H. Gombrich'in sahasında önemli kitaplardan biri olan 'The Story of Art'ında Uzakdoğu ve İslâm sanatlarına beş on sayfalık bir yer ayrılmıştır. Bizdekilerin de farklı olduğu söylenemez...

Böyle bir bakış açısı, gelişmenin mutlaka Batı'daki gelişme

¹⁴ Beşir Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s.15.

istikametinde olması gerektiği gibi bir izlenim uyandırıyor. Bir başka deyişle, Batı'yı merkez alan kitaplarda, Doğu insanlık tarihinde tali bir unsurmuş gibi ele alınmakta, dolayısıyla bazı fikir ve sanat adamları, kendi sanatlarını da meşru saydıkları gelişme çizgisinde değerlendirebilmek için, anachronique bir yaklaşımla realiteyi değiştirmeye çalışmaktadırlar...

Batı'ya benzemeye çalışan toplumların sanatçıları ve aydınları, sözünü ettiğimiz bu bakış açısı yüzünden gerçek bir ibda gücüne ulaşamamakta, takipçi ve taklitçi olarak kalmaktadırlar.

Doğu sanatlarının Batılı anlamda bir sanat tarihi anlayışıyla ele alınamayacağı açıktır...

Estetik teorileri için de aşağı yukarı aynı şeyler söylenebilir..."¹⁵

Ancak bugün müslüman sanatçı, sağlam yere basmak istemekte, yani estetiğini de sanatını da diğer sahalarda olduğu gibi sistemindeki yerine oturtmak istemektedir. Batı estetik anlayışları ve sanatlarının insan ve sanatçılarımızı tatmin etmekten çok uzakta olması nedeniyle, çözümü aslî kaynaklarına yönelmekte bulmaya çalışmaktadır.

"Kaynaklardan faydalanma, şüphesiz bize ve bize benzer toplumlara, daha doğrusu bu toplumların koparıldıkları geçmişle bugün arasında yeni köprüler kurmak isteyen aydınlarına has bir problemdir."¹⁶

Burada şunu kesin olarak ifade edelim. Bir müslüman sanatkar veya münevverinin Doğu'yu, yani İslâm dünyasını istedikleri gibi biçimlendirmeye çalışan oryantalistlerin İslâm bilimleri ve kültürü konusunda meydana getirdikleri büyük bilgi birikimini göz ardı etmeksizin ve temkini de elden bırakmaksızın zor olanı tercih etmesi, yani mümkün olduğu kadar aslî kaynaklara yönelmesi, doğru sonuçlara ulaşabilmesi bakımından son derece önemlidir.

Batı, yani Hıristiyan dünyası ve medeniyetinin estetik veya sanatları nasıl kendi dünya görüşü ve kaynaklarına göre tasnif edilmişse, Batı medeniyeti dışındaki medeniyetlerin, başta İslâm medeniyetinin estetik veya sanatları da kendi dünya görüşü ve kaynaklarına göre orijinal yapıları içerisinde tasnif edilmelidir.

İslâm estetiği ve sanatının temellerini tespitinde karşımıza iki yol çıkmaktadır:

¹⁵ Beşir Ayvazoğlu, *A.g.e.*, s.12-13.

¹⁶ Beşir Ayvazoğlu, *A.g.e.*, s.16.

(a) İnanç sistemimizin kaidelerine göre,

(b) Batı medeniyetinde olduğu gibi, felsefeci, estetikçi şeytan, nefis ve çevre gibi üç ana tesirin içinde olan müslüman sanatçıların faaliyet, nazariye ve mevcut kültürden tespitlerine göre. Bunun dışında üçüncü bir alternatif düşünmek olası değildir.

“Müslüman sanatçı, her insan gibi hata yapabilir. Onun hareketleriyle İslâm’ın estetik temellerini belirleyemeyiz. Ancak İslâmiyet’in kaidelerine göre, İslâmî estetik ve sanatın temelleri belirlenebilir.

...Estetik konusunda batıda eser verenler, İslâm dünyasında olduğu gibi bir nas ve sistemden hareket etmezler; onlarda nas olmadığından içtimâî ve medenî birikimden faydalanan filozof ve sanatçılar, bu konuda görüşler ve sistemler teklif ederler. Hepsisi de mutlak doğrunun peşindedirler. Fakat felsefe metotlarıyla nassa varmak imkânsızdır. Bizim bugün batı estetik sistemi olarak gördüğümüz kaideler ise, düşüncelerin birleştiği ortak görüşler ilmî ve toplumsal gerçeklerin tarihî bir bileşimidir.

İslâm dünyası yapısı gereği buna müsait değildir. Çünkü bizzat kainatı yaratan Allah’ın emirleri dinin tamam olduğunu, eksiksiz olduğunu kıyamete kadar eksiksiz kalacağını bildirmektedir.

Eğer biz, İslâm’ın (estetik ve) sanat sisteminin olmadığını, belirsiz olduğunu söylersek, bu yukarıdaki emre karşı olur. O halde İslâmî (estetik ve) sanat sistemini arayacağız.”¹⁷ Burada şunu da ifade etmekte yarar vardır:

“Hıristiyan dünyanın (estetik ve) sanat anlayışında dinle ilgili olan ve olmayan alanlar vardır. Bu dünyada Tanrı hakkının Tanrı’ya, Sezar’ın hakkınınsa Sezar’a verilmesi öngörülür. İslâm dünyasında ise hayatın, dini olan ve olmayan (profan) şeklinde bölünmesi söz konusu değildir. Kur’ân, hem manevî hem sosyal bir düzenleyicidir. (...) Bu demektir ki İslâm, ruh ve beden gibi insan varlığının bütün alanlarını içine alan tam bir sistemi temsil eder. Tabii olarak her (estetik ve) sanatın İslâm beldesinin ruhsal ve fiziksel yapısında nasıl bir yer tutacağına, nasıl bir rol üstleneceğine karar veren de İslâm’dır.”¹⁸

İslâm kusursuz yegâne nizam ve sistemdir. Kusursuzluğu vahye ve nakle dayanmaktadır. Bu sistem, kıyamete kadar var olacaktır. Öyleyse

¹⁷ Mahmut Çetin, *İslâm Sanatının Yeniden Teşekkülü*, Adım Yayıncılık, İstanbul, ?, s.33-34.

¹⁸ İbrahim Titus Burckhardt, “İslâm Sanatı”, (Çev.: Kemal Kahraman), *İlim ve Sanat*, Sayı: 12, Mart – Nisan 1987, s.22.

bu sistemde, yerine oturmamış hiçbir mesele olmamalıdır ve yoktur da.

İslâmî estetik teorisi ve sanat metodu, her meselede olduğu gibi, 'Edille-i Şer'iyeye' denilen, 1)Kur'ân-ı Kerîm, 2)Sünnet, 3)İcma-ı Ümmet, 4)Kıyas-ı Fukaha'ya dayanacak ve bunları temel ittihaz edecektir.

1. KUR'ÂN-I KERÎM VE ESTETİK

"Kur'ân'da güzellik' başlığını hem İlâhî Kitap'ın söz ve muhteva güzelliğini, hem de bu güzel kitaba göre güzellik kavramını ifade etmek üzere kullandık" diyen Hayreddin Karaman, "Kur'ân-ı Kerîm'de estetik çerçeveye giren güzellik ile ilgili olarak şu kelimeler kullanılmıştır: 'Bedî', cemâl, ihsân (ahsene), hüsn, hüsnâ, zînet, rîş'.

Bedî eşsiz, benzersiz, örneksiz, modelsiz yaratan Allah'ın isim / sıfatıdır; gökler ve yer O'nun bu sıfatının tecelligâhı, âdeta uçsuz bucaksız bir ilâhî sanat galerisidir.

'*Cemâl*' binek hayvanlarında ve özellikle atta görülür.

'*Ihsân ve hüsn*' manasında güzellik, Yüce Yaratıcı'nın bütün yaratıklarında onlara verdiği şekil, kabiliyet, renk (sıbğa) ve sıfatlarda; özelliklerde insanda, onun suret ve siretinde, zahir ve batnında, müstesna yapısında kendisini göstermektedir. Aynı kökten gelen 'hüsnâ' da Allah'ın isimlerinin ve kullanımını mükâfatlandırmak üzere hazırladığı cennetinin sıfatıdır.

'*Zînet*' kelimesiyle ifade edilen güzellik, göğü süsleyen yıldızlarda, süs eşyasında, binek olarak kullanılan hayvanlarda, kadın ve erkek elbisesinde, kadınların takıları (*rîş*) ile vücutlarının belli noktalarında, genellikle insanları dünyaya bağlayan ve oyalayan maddî güzelliklerde yerini bulmaktadır.

Bütün bu güzelliklerin ya Allah'a ait olduğu yahut da Allah tarafından yaratılarak kullanıma sunulduğu ısrarla vurgulanmış, insanların eseri olan estetik güzelliğe hemen hiçbir atıfta bulunulmamıştır...

Müslümanların estetik duygularını da bir ölçüde tatmin eden güzellik arayışı ve yaşayışı daha ziyade ruhta, manada ve ahlâkta olmuştur; çünkü İlâhî Kitap, güzelliği ifade eden 'hüsn, ihsân, cemâl' gibi kelimeleri, maddî ve estetik güzelden ziyade manevî ve etik güzel için kullanmıştır. Mutlak kâmil ve mutlak güzel Allah'tır...

Hasılı Kur'ân güzeldir, Kur'ân'da güzelliğe ilgi ve atıf vardır, ancak bu güzeller bir başka güzeldir ve bir çoğu İslâm'a özeldir."19 der.

Konuyla ilgili olarak Prof. Dr. Mehmet Aydın da şunları söyler:

19 Hayreddin Karaman, *A.g.m.*, s.9-10.

“Kur’ân-ı Kerîm’de güzelliği ve çirkinliği anlatan çeşitli kelimeler vardır. ‘Cemâl, zînet, hüsn, tayyib’ vs. güzelliğini anlatmak için kullanılır. ‘Ferâh’ ve ‘sürûr’ gibi kelimeler ise estetik duyguyu dile getirir. ‘Kubh, habîs, sû’, bi’s, necc’ ve benzeri kelimeler çirkinlikleri anlatmak için kullanılır. ‘İkrâh’ ise ‘sürûr’ün zıddı olan bir duyguyu dile getirir. ‘Ta’accüb’ kelimesi daha çok güzel karşısında duyulan hayret duygusunu anlatır. Fakat aynı kelimenin, bir iki yerde de olsa, kötülük karşısında duyulan his için de kullanıldığı vâkidir. Bazen güzellik ve çirkinliğin bir tek ayetle dile getirildiğini görmekteyiz...

Her ne kadar; ilk bakışta, ‘zînet, hüsn, cemâl’ gibi kelimelerin daha çok tabîî varlıkların güzelliğine, ‘tayyib’ vb. kelimelerin ise manevî ve ahlâkî güzelliğe işaret ettiği görülürse de; aslında bu terimler arasına kalın bir ayırım duvarı koymak doğru değildir. Bazen aynı kelime hem maddî şeylerin, hem manevî ve ahlâkî şeylerin güzelliğini anlatmak için kullanılmıştır. Özellikle ‘hüsn’ kelimesi hem ahlâkî hem de estetik güzelliği anlatırken kullanılır.

Kur’ân’a göre her şeyin yaratılışını Allah en güzel kılmıştır.”²⁰

“Kur’ân, gökyüzünün yıldızlarla süslendiğinden (*Mülk*, 67/52), insanın en güzel surette yaratıldığından (*Tin*, 95/4), hayvanların güzelliğinden (*Nahl*, 16/8), kadın güzelliğinden (*Ahzab*, 33/52), güzel sabır (Yusuf, 12/18,83), ayrılış (*Müzemmil*, 73/10), kavuşma vs.’den bahseder. Özellikle yeryüzündeki bitki örtüsünün güzelliği Kur’ân’da sık sık atıfta zikredilen bir konudur. Buna bir de bütün yönleriyle cennetin güzelliklerini anlatan tasvirleri eklersek, Kur’ân’ın estetik terimler örgüsü hakkında bir fikre sahip olabiliriz.”²¹

“Kur’ân’da sadece tabîî varlıkların güzellikleriyle ilgili değil, insan emeğinin neticesi olarak ortaya konmuş şeylerin güzellikleriyle ilgili tasvirler de çokça yer almaktadır.²² Bu tasvirlerin bir kısmı dünya hayatında kullanılan eşyanın güzelliğini, bir kısmı ise; Cennet hayatında kullanılanların güzelliğini dile getirir.”²³

“Kur’ânî güzellik kavramı bütün tabiatı kuşatır. O, güzeli sadece maddî varlıklarda değil, aksine hislerde, heyecanlar-

²⁰ Prof. Dr. Mehmet Aydın, “İslâm’ın Estetik Görüşü”, *A.g.d.*, s. 16.

²¹ Prof. Dr. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s.233-34.

²² Prof. Dr. Mehmet Aydın, bu fikirleriyle Hayreddin Karaman’dan ayrılmaktadır. Krş.: 19. dipnot.

²³ Prof. Dr. Mehmet Aydın, “İslâm’ın Estetik Görüşü”, *A.g.d.*, s. 18.

da, düşünce ve eylemde de vardır. O, sözdeki güzellikten 'ahsenü kavlen' (*Fussilet*,41/3), eylemdeki güzellikten 'ahsenü amelâ' (*Hûd*, 11/8), hikayedeki güzellikten 'mev'idetü'l-hasene' (*Nahl*, 16/125), güzellik ve delildeki zerafetten 'câdilhüm billeti hiye ahsen' (*Nahl*, 16/125)"²⁴, "güzel sabırdan 'sabrun cemîl' (*Yusuf*, 12/18,83), güzel e-cirden ('ecran hasenâ', *Feth*, 47/16, *Kehf*, 18/2), güzel vaadden ('va'den hasenâ', *Tâhâ*, 20/86, *Kasas*, 27/21), güzel karzdan ('karzan hasenâ, *Bakara*, 2/245, *Maide*, 5/12,), güzel metâdan ('metâ'an hasenâ', *Hûd*, 11/3), güzel ve temiz hayattan 'hayât-ı tayyibe' (*Nahl*, 16/97) ve daha birçok güzellikten bahseder."²⁵

"O, Yusuf Peygamber'in kıssasını 'ahsenü'l-kasas' (*Yusuf*, 12/3) en güzel kıssa olarak nitelendirir. Böylece biz, İslâm'daki güzellik kavramının sadece akla yakın ve maddî olanla sınırlı değil, aksine onun beşerî hisler, heyecanlar, etik ve ahlâkî davranışları da içeren geniş boyutlarından bahsettiğini görüyoruz."²⁶

2. SÜNNET VE ESTETİK

"İslâmî estetik felsefesinin tümü Peygamber (s.a.v.)'in '*Allah güzeldir ve güzelliği sever*'²⁷ hadisi üzerine kurulmuştur. Buna göre, Allah'ın sıfatlarının birisi 'güzellik' (Cemâl) dir. Bir müslümanın ilâhî sıfatları kendisinde topladığına inanılır -*tahallakû bi-ahlâkullâh* (Allah'ın sıfatlarını kendisinde toplayınız)- o, keza güzelliğin bir aşığıdır. Fakat güzelliğin tecrübesi daha âdî heyecanların veya duyguların hazzından türemiş zevkleri ihtiva etmesinden ziyade, o, güzelliğin seyredilmesindeki ruh tecrübesidir."²⁸

"Hiç şüphesiz Hazret-i Peygamber estetik hususunda pek ince bir zevk sahibiydi. -Yukarıda da ifade edildiği gibi-, Sahîh-i Müslim'in delaletiyle '*Allah güzeldir ve güzelliği sever*.' demeye kadar vardığını öğreniyoruz. Şu da aynı mahiyettedir: '*Allah her şeyde zerâfeti (ihsan) emretmiştir: (Düşman) öldürseniz bile bunu asil bir şekilde yapınız*'

²⁴ M. A. M. Shukri, *A.g.m.*, s.60.

²⁵ Prof. Dr. Mehmet Aydın, "İslâm'ın Estetik Görüşü", *A.g.d.*, s.19.

²⁶ M. A. M. Shukri, *A.g.m.*, s.60.

²⁷ Bkz.: Ahmed b. Henbel, *Müsned*, Mısır, ?, c.4, s.133,151; Müslim, *Sahîh*, c.1, s.147; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ İstehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1351, c.1, s.224, hd. no.:687.

²⁸ M. A. M. Shukri, *A.g.m.*, s.59.

(uzuv kesmeyi, işkenceleri ve diğer bütün lüzumsuz bedenî cezâları bir tarafa bırakarak) ...

Hazret-i Peygamber'in hayatının iki küçük hadisesi, onun bu mevzudaki hareket tarzını bize gösterecektir. Bir gün, bir cenaze defnine gitmiştir. Mezarın içinde hafif bir kazılış hatası vardır. Hemen bunun düzeltilmesini emretmiştir. Birisi O'na: Bunun ölüye her-hangi bir zararı dokunur mu? Diye sorduğunda, Hazret-i Peygamber şu cevabı veriyor: Gerçekte bu gibi şeylerin ölüye ne zararı dokunabilir ne de faydası; fakat bu, yaşayanın gözlerini rahatsız etmemek içindir. (Diğer rivayette: yaşayanın gözlerine hoş gelmesi içindir). Bir başka gün, birisi, saç sakal karışık, ürkütücü bir vaziyette kendilerini mescitte ziyarete gelmiştir. Peygamber ona, dışarı çıkması ve kendisine çeki düzen vermesi işaretinde bulunuyor: Öteki derhal harekete geçiyor. Dönüşünde Hazret-i Peygamber görüşünü şöyle açıklamıştır: '*Size bu hal, şeytan gibi saç baş perişan gelmekten daha iyi değil mi?*'

Bu sabit estetik zevkidir ki, Peygamber'in bunca direktifinin menşei olmuştur: Mesela O'nun, erkekler ile kadınların dış görünüşlerinde, saç tanziminde veya elbiselerinde vs. birbirlerine benzememelerini emretmesi böyledir..."²⁹

"İslâm sanatı ve estetik anlayışının şekillenmesinde sünnete uyma ve ona ters düşmeme endişesinin büyük bir tesiri olmuştur..."

Estetiğin konusu güzeldir. Hz. Peygamber'in birçok hadislerinin konusu da güzeldir."³⁰ diyen Nebi Bozkurt ilgili hadisleri ele alır ve kısaca değerlendirir.

3. İCMA-I ÜMMET

Bir terim olarak, icma "Muhammed (s.a.v.) ümmetinden olan müçtehidlerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki herhangi bir devirde şer'î bir hüküm hakkında ittifak etmesidir."³¹

Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, İslâm alimlerinin Kur'ân-ı

²⁹ Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, "İslâm'da Estetik ve Güzeli Sanatlar", (Çev.: Mehmet Hatipoğlu), *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 1961, DİB. Yayınları, Ankara, 1962, s.36-37. Krş.: A.mlf., *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*. Çev.: Prof. Dr. Salih Tuğ, 4.bs., İrfan Yayınevi, İstanbul, 1980, c.2, s.803-805.

³⁰ Nebi Bozkurt, "Hadisler, Sanat ve Estetik", *İzlenim*, Sayı:32, s.7-8.

³¹ Prof. Dr. Zekiyyüddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. Terc.: Doç. Dr. İbrahim Kafi Dönmez), TDV. Yayınları, Ankara, 1990, s.91.

Kerîm ve Hadîs-i Şerîf'lerden tespit ettikleri kaidelerden oluşur. İslâm alimlerinin var olan kaynaklardan İslâm'ın kaidelerini tespit etmelerine 'icthâd', bunu yapana da 'müctehid' denir.

Tabii, burada bizi ilgilendiren sanat ve estetikle ilgili içtihatlardır.

4. KIYAS-I FUKAHA

Usulcülerin kullandığı bir terim olarak kıyas ise, "Kitap, Sünnet veya icmada hükmü bulunmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek"³² demektir.

Başka bir ifadeyle söylersek, İslâm alimlerinin Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîf'lerde bulamadıkları meseleleri diğer benzer içtihadlara göre, mukayese ederek yaptıkları tespitlerdir.

Yine burada da bizi ilgilendiren sanat ve estetikle ilgili yapılmış tespitler olacaktır...

Son iki maddede ifade edilenlere de örnek teşkil etmesi bakımından, tarihî seyri içerisinde İslâm tasavvufu, İslâm felsefesi ve İslâm kelâmında 'estetik' bahsine ilişkin görüşleri sıralamak bir zorunluluktur.

"Güzellik konusundaki bu (yukarıdan beri zikredilen) olumlu tutumun müslüman düşünürler üzerinde son derece etkili olduğu kesindir. Özellikle tasavvuf literatürü, İslâmî estetiğin hazinesi durumundadır. Bu görüşümüzü yine Gazalî'nin eserlerinden alacağımız metinlerle açıklamaya çalışalım. Gazalî şöyle der:

'Güzel olan her şey sevilir. Güzelliğin idraki, bizatihi haz verir. Yani güzellik bizatihi kıymettir. O kendi başına iyidir ve kendisi için istenir... Zannetme ki, güzel bir sureti sevmek, sadece kaza-i şehvet aşkınadır. Güzelliğin idraki ayrı, kaza-i şehvet ise ayrı bir şeydir.' (*İhya*, Kahire, 1967, c.4, s.371).

Bir başka yerde ise Gazalî, 'iyi'yi üç kısma ayırır: Yararlı, leziz ve cemil (güzel). Meşhur eseri 'İhyâ'nın 'Tefekkür Kitabı'nda insanın yaratılışındaki mevcut güzellikleri tasvir ederken küçük bir paragrafta on defa 'ahsene', 'zeyyene' gibi 'güzel kıldı' anlamına gelen fiilleri kullanır."³³ "Aynı yerde 'nizâm, tertîb, tahkîm' gibi kelimeler de sık sık kullanılmaktadır ki; bunlar dolaylı olarak estetikle ilgilidir. Çünkü İslâm güzelliği, daima nizamda ve kesretin vahdete erişmesinde görmüştür.

Gazalî'nin çok kullandığı 'zeyyene' ve 'ahsene' gibi kelimeler,

³² Prof. Dr. Zekiyyüddin Şa'ban, *A.g.e.*, s.110.

³³ Prof. Dr. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s.234.

Allah'ın yaratma fiillerinin daima estetik bir özellik, bir gaye ve nizam içinde cereyan eder ki, İslâm teodisesinin temelinde bu fikir yatar.”³⁴

“Gazalî'nin eserlerinde yer alan nizâm ve gâye delili bir çeşit estetik delil görünümündedir:

‘İnsanı hayvandan ayıran en belirgin özellik’ diyor Gazalî ‘yerin ve göklerin melekûtuna, insanın kendi öz varlığına ve dış dünya (âfâk) görülen hayret uyandırıcı şeylere nazar etmek ve Allah'ı bilmektir.’ (*İhyâ*, c.4, s.546). ‘...Gerek yer ve göklerde, gerekse hayvanlar ve bitkiler dünyasında Allah'ın yarattığı hayret uyandırıcı güzelliklere bakarak bütün bu acaip işin ve muhkem düzenin müdebbir bir yaratıcıdan, hüküm verici ve takdir edici bir failden müstağnî kalmayacağını, akıldan az da olsa nasibini almış bir kimse dahi idrak eder.’ (*İhyâ*, c.1, s.144). ‘Kim güzelce örülmüş bir ipek kumaşı görür de onun her türlü kudretten mahrum ölü kişi tarafından meydana getirildiğini söylerse, kendisinin cahil ve aptal olduğunu söylemiş olur.’ (*İhyâ*, c.1, s.148).

Bu kumaş örneği (insan elinin ürünü olan şeyler) vb. Batılların aksine, bizde çok kullanılan örneklerdir. Özellikle kumaş örneği Eş'ârî'nin ‘Kitâbü'l-Lümâ’, Cüveynî'nin ‘İrşâd’ adlı eseri başta olmak üzere pek çok eserde kullanılmıştır.

‘Duvardaki güzel bir hattı veya nakışı görüp onu yapanı takdir eden insan, nasıl olur da kendi varlığındaki ve başka varlıklardaki hayret uyandırıcı eserleri görüp onların Sâni’i ve Musavvir’i hakkında düşünmez.’ (*İhyâ*, c.1, s.545-6).

Acaba Gazalî'nin estetik delil üzerinde ısrar etmesinin sebebi nedir? Bu delil -estetik delil gaye ve nizam delilinin bir parçası durumundadır- ötekilere nazaran daha kolay anlaşılır. Gazalî, aynı şeyin estetik delili için de geçerli olduğunu söyler. O’na göre alemin güzelliği herkes tarafından görülüp takdir edilebilir. Meselâ, bazı yıldızların yaratılmalarındaki hikmeti birçok kimse anlayamaz. Fakat Allah “*Biz en yakın göğü yıldızlarla süsledik*” derken kolayca anlaşılabilen bir hususa işaret etmektedir. Güzelliğin idrâki, farklı derecelerde de olsa, herkes için mümkündür.

Gazalî'nin estetik delili, sevmeye layık güzel (Cemil) bir yaratıcı fikrine ulaştırmaya çalışıyor. “Allah Cemîl’dir”, çünkü böyle olmasaydı, kemâl sahibi bir varlıkta eksiklik olmuş olurdu. Onun içindir ki o, “güzel isimler” (esmâü'l-hüsnâ) ile isimlendirilir. İşte iman ile sevgi arasındaki

³⁴ Prof. Dr. Mehmet Aydın, “İslâm’ın Estetik Görüşü”, *A.g.d.*, s.21-22.

ilişki de kaynağını böyle bir ulûhiyyet anlayışında bulmaktadır. Kur'ân, " iman edenlerin Allah'ı sevmeye en ileri derecede olacaklarını" söyler (Bakara, 2/165).

Güzellikten Allah'ın güzelliği düşüncesine gitmek felsefeci ve kelamcılardan çok, yukarıda da söylediğimiz gibi mutasavvıfların üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Gerçi filozoflar da Allah'ın 'cemâl', 'zînet' ve 'bahâ'sından, yani güzelliğinden bahsetmektedirler. Mesela Farabî, Medînetü'l-Fadîla' (Oxford, 1985, s.82-83)'da, İbn Sina da 'Şifâ', 'Necât' ve 'Risâletü'l-Aşk'da Allah'ın saf ve mutlak güzelliğinden bahseder. Fakat onların bu ifadeleri 'kemâl' yahut 'ekmelü'l-vücûd' (en yetkin varlık) fikriyle ilgilidir..."³⁵

İslâm fikir tarihinde sanat faaliyetinin, formunu da, muhtevasını da büyük ölçüde belirleyen Kur'ân-ı Kerîm'dir. İslâm âleminde sanat gayreti iki istikamette yol almıştır. Birincisi, tasavvuf sahasında gördüğümüz 'Mutlak Cemâl sahibi varlık' fikrinden yola çıkarak alemde görülen güzellikleri açıklamaya çalışan gayret ve fikirler,

İkincisi ise, felsefî ve kelâmî yazılarda gördüğümüz, alemdeki güzelliklerden mutlak güzelliğe yani 'cemillerden Cemâl'e gitmeye çalışan gayret ve fikirlerdir.

Şimdi bunlardan ikincisi üzerinde bazı fikirleri serdedelim:

"Bilindiği gibi İslâm filozofları ve kelamcıları, Allah'ın varlığına olan inancımızı fikrî bakımdan temellendirmek için 'delil' veya 'isbât' adını verdikleri birtakım istidlal şekilleri geliştirmişlerdir. Bu delil-lerin mantıkî formu değilse de hemen hepsinin temel fikri Kur'an'dan alınmıştır. Kur'an'a dayanılarak mantıkî bir şekil kazandıran en önemli delillerden biri de 'Gaye ve Nizam Delili'dir. Adından da anlaşılacağı üzere bu delil, âlemde şahit olunan nizam ve gayeden yola çıkarak Allah'ın varlığı inancını temellendirmek istemektir. Bu delillin 'Hudûs' ve 'İmkân' gibi öteki delillerden farklı, insan hayatında önemli olan ve dinî tecrübeyi çok yakından alâkadar eden, 'ahlâkî ve 'estetik' tecrübelerine önem vermesidir..."³⁶

Estetiğin sadece sanattaki güzelin anlamı peşinde olmayıp tabiat-taki güzelin de anlamını sorguladığı düşünülecek olursa, İslâm estetiğinin de sadece İslâm sanatlarıyla sınırlandırılmaması gerektiği açıktır. İslâm'ın kâinata yüklediği anlamla güzele yüklediği anlam birbirinden bağımsız değil-

³⁵ Prof. Dr. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s.234-36.

³⁶ Prof. Dr. Mehmet Aydın, "İslâm'ın Estetik Görüşü", *A. g. e.*, s.14.

dir. İslâm sanatlarının anlamı da bu zemin üzerinde yükselir. İslâm estetiği, İslâm'ın varlık öğretisi ile sıkı bir bağlantı içindedir. Çünkü O'nun dışında hiçbir gerçek anlamda varolma ve güzel olma vasfına layık değildir.

Bu anlayış dahilinde İslâm kelâm'ında bu çerçeveye giren 'Hüsn ve Kubh' / 'Güzellik ve Çirkinlik' meselesinin 'eylemler / fiiller' bazında nasıl ele alındığını irdelemek ve vermek istiyoruz.

'Hüsn ve Kubh' meselesi, Kelâm ilminde daha çok eylemlerin ahlâkî değer kazanışı; onların insana nasıl sıfat olduğu, 'güzellik ve çirkinlik'in ölçütünün ne olması gerektiği nokta-i nazarından ele alır.³⁷ Birçok ayette bu konuya değinen Yüce Allah,

"Gerçekten iman edip güzel amel işleyenlere gelince, şüphesiz böyle kişilerin mükâfatını zayi etmeyiz" (Kehf, 18/30).

"Kim salih amel işlerse (sevabı) kendine, kimde kötülük ederse (cezası) yine kendinedir. Yoksa Rabb'in asla kullara zulmedici değildir" (Fussilet, 41/46).

buyurmuştur. Kur'ân'da bu konuya temas eden ayetler bu minvaldedir, fakat insan eylemlerinin nitelik kazanması, Kelâm'ı, insanın hürriyet ve sorumluluğu açısından ilgilendirmektedir. Gerçekte, eylemlerin güzelliği ve çirkinliği meselesinin 'Fıkıh Usûlü'ne ait eserlerde 'Emir ve Nehiy' kısımlarında işlendiğine şahit olmaktayız.³⁸

Seyyid Şerif Cürçânî, 'hasen'i / 'güzel'i, "Dünyada övgüyle ahirette sevapla ilgili şey"; 'kabih'i / 'çirkin'i ise, "Dünyada kötülüğü, ahirette cezayı ilgilendiren şey"³⁹ diye tarif eder.

'Hasen' ve 'kabih'in eş anlamlısı 'hayır' ve 'şerr' kavramlarının ahlâk ilmi açısından aldığı değer, Kelâmcıların 'hüsn' ve 'kubh' mese-

³⁷ Kelâm ilminde 'Hüsn ve Kubh' meselesinin nasıl ele alındığını araştırarak konuya açıklık kazandırmada mesaisini sarfeden Arş. Gör. Fethi K. Kazanç Bey'e burada teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Konu ile ilgili şu çalışmaları da zikretmek gerekir: Ali Bardakoğlu, "Maturidî'ye Göre Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü", *Ebû Mansûr Semerkandî – Maturidî*, Kayseri, 1986; A.mlf., "Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Maturidî", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1987, Sayı: 4, s.59-75 ...vb.

³⁸ el-Gazâlî, *el-Mustasfâ* (Zeyli ile birlikte), Mısır, 1961; Seyfüddin Ebu'l-Hasan el-Âmidî, *el-Ahkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1967, Sa'düddin Taftazânî, *Telvîh*, İstanbul, 1310; Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li-Dirâseti's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad, 1969; A.mlf., *el-Veciz fî Usûli'l-Fıkh*, Bağdad, 1973; Ebû Zehra Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ?; Hudarî Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Mısır, 1969 ...vb.

³⁹ Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rîfât*, Kahire, 1938, s.77.

lesinden ayrıcalık gösterir. Kelâm ve Fıkıh Usûlü kitaplarında 'hayır' ve 'şerr' değil, 'hüsn' ve 'kubh' kavramlarına rastlanır. Hiç şüphesiz bu kavramların tercihinde 'estetik' boyutun ağır bastığını söyleyebiliriz.

(a) Mu'tezile ve Eylemlerde 'Güzellik-Çirkinlik Meselesi':

Kadî Abdülcebbar'a göre, güç sahibi kimse, yani muktedirden meydana gelen eylem iki kısımdır: (1)Varlığı üzerine ziyade sıfatı olmayan eylem. Bu eylem, iyi ve kötü, güzel ve çirkin olarak nitelenmez. Mesela, uyuyan kimsenin eylemi gibi, (2)Varlığı üzerine ziyade sıfatı olan nitelik sahibi eylem. Bu eylem, kendisinin övgüye ve yergiye layık olması bakımından ikiye ayrılır.

Eylem failden meydana geldiğinden ya yergiye ya da övgüye layıktır. Bu failin eylem karşısında karşılaşacağı ilk durumdur. İkinci durum ise, failin yaptığı işten/eylemden dolayı hem övgüye hem de yergiye layık olmasıdır.⁴⁰

Burada önemli olan şey, çirkinin kötülenmeyi, güzelin ise övülme hak edişidir. İşte bu iki nitelene hali, eylem üzerine eklenmiş bir sıfattır. Böyle bir nitelene olmadığı takdirde, eylem güzellik ve çirkinlik açısından bir, yani eşdeğerde olur. Fail, yaptığı işin (eylemin) yergiye layık olmadığını bilerek yaptığında bu iş 'hasen' / 'güzel' olarak nitelenir. Mesela, başkasına yardım etmek gibi.

Bütün bu açıklamalardan sonra, şu soruyu sorabiliriz: Acaba faili nitelenede ölçü ne olacaktır?

Mu'tezile'ye göre, faili nitelenede ölçü 'akıl'dır. Bundan dolayıdır ki, akıl kanalıyla 'güzel' ve 'çirkin' olanı bilebiliriz.

Mu'tezilî düşünce sisteminde, sem' (din) bir şeyin 'güzel' ve 'çirkin' olduğunu gerekli kılmaz. O sadece akıl gibi rehberlik yoluyla eylemin halini açıklar, Allah'ın emri ile başkasının emri arasında ayırım yapar.

Buna göre, 'İnsanın yaptığı eylemler bizzat kendi öz varlıklarından mı 'güzel' ve 'çirkin'dir yoksa onları 'güzel' ve 'çirkin' yapan şeriat/din midir, yoksa işlevleri midir?' tartışmasında Mu'tezile, tavrını 'aklî' bir anlayıştan yana koymuştur. O halde, onlara göre, bir eylem ilâhî vahiy gelmeden önce de 'güzel' veya 'çirkin'dir. Bu sebeptendir ki eylemin 'güzelliği ve çirkinliği kendi özünden kaynaklanır.'

Mu'tezile, Allah'ın kul için en faydalı, en uygun ve en iyi eylemi/aslah'ı yaratmasının 'vacib' olduğu ve hikmetine uygun olarak eylemde bulunduğu kaidesinden yola çıkarak, O'nun ancak güzeli işlediğini ileri

⁴⁰ Kadî Abdülcebbar, *el-Muğni*, Kahire, 1962, c.6, s.3-7.

5. Allah'ın övgü ve ödülüne konu olan şey 'güzel', kötüleme ve cezasına konu olan şey 'çirkin'dir. Mesela, iman, ibadet ve iyiliğin güzel; küfür, zulüm ve düşmanlığın çirkin oluşu gibi.

İslâm alimleri arasında, ilk dört manada güzelliğin ve çirkinliğin aklî olduğu konusunda bir görüş ayrılığı yoktur, ama beşinci manadaki güzelliğin ve çirkinliğin şer'î veya aklî olması konusunda vardır.⁴⁶

Bu bahsi noktalarken şunu kesin olarak ifade etmek zorunlu hale gelmiştir: İslâm estetiğinin yalnızca bir cüzünü oluşturan 'insan eylemlerinin güzelliği ve çirkinliği' konusu, İslâm alimleri ve kelâmcılarınca bu kadar ayrıntılarına kadar tartışılmışken, İslâm aleminde bu sahada çalışma yok demek gerçekleri bilmemekten başka bir şey değildir.

D. İSLÂM ESTETİĞİ ÜZERİNE YENİ ÇALIŞMALAR

İslâm estetiği üzerine mevcut çalışmalar kronolojik bir dizi içerisinde başlangıçtan bu güne ele alınacak olsa, hiç şüphesiz çalışmamızın sınırlarını aşacaktır. Ancak, mevcut birtakım peşin hükümleri izale edecek kadar sahayla ilgili çalışmaların bazılarında burada söz edilecektir.

Yaptığımız çalışmanın benzeri daha hacimli ve daha detaylı bir çalışmada bunların, İslâm ülkelerine, bu ülkelerin kullandıkları dillerine, telif veya tercüme oluşlarına, incele, araştırma, deneme, makale veya kuramsal kitap çalışmaları oluşlarına ...vb. gibi kategorilere göre tasnif edilerek ele alınması mümkündür. Çünkü İslâm adına söylenmiş bir söz veya yapılmış bir çalışma, sadece ait olduğu İslâm ülkesi veya toplumu için değil, tüm İslâm ülkeleri ve toplumları için bağlayıcıdır. Böyle olmasa dahi bu düşünce hatırdan uzak tutulmamalıdır. Bu münasebetle, İslâm estetiği veya sanatı ...vb. üzerine yapılmış veya yapılacak çalışmaların da bu niteliğe uygun olması zorunludur.

Her İslâm ülkesinde estetik üzerine gerek inceleme, deneme, makale, tercüme ve gerekse konuyu kuramsal açıdan ele alan kitap çalışmaları mevcuttur. Bu çalışmaların ivme kazandığı dönemler yakın tarihlere rastlar, hatta içinde yaşadığımız yıllardır. Hiç şüphesiz bunda, değişen ve yeniden yapılanan dünyada, geçmişte hür ve bağımsız, güçlü ve dünyaya yön veren İslâm dünyasının şu an içinde bulunduğu duruma tepkisinin büyük etkisi vardır.

"İslâmî yeni dirilişin uyanması ile varlık kazanan İslâmî düşüncedeki diriliş, İslâmî düşünce ve kültürün farklı yönlerinde yansımıştır. İslâmî düşüncedeki yeni dirilişin yansımalarından biri, Batı modeli üzerinde yükselen özü – bozan (sanat ve) edebiyatın tehlikeli sonuçları hakkında

⁴⁶ Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1310/1911, c.2, s.3.

bilinçlenme ile ortaya çıkmıştır.”⁴⁷ Dolayısıyla İslâmî norm ve gelenekler üzerine kurulu bir estetik ve sanat geleneğini oluşturmak, sınırlarını İslâm akidesi ile geçmişteki İslâm estetik ve sanatlarından ilham alarak çizmek zorunluluğu doğmuştur.

Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, geçmişte mevcut İslâm estetiği ile geçmişin sanat eserlerini açıklamak ve değerlendirmek mümkündür, ama günümüz sanat eserleri için yeni izahlar ve kuramsal ilkeleri ortaya koyan İslâm estetiğine ihtiyaç vardır.

Bütün bu ihtiyaç ve gerekçelerden ötürü, bizde henüz deneme, makale ve tercüme aşamasında olsa da, diğer İslâm ülkelerinde konuya sağlıklı ve ciddî yaklaşan uzmanlar, İslâm estetiği konusunu kuramsal açıdan ele alan dünya çapında eserler vücuda getirmişlerdir. Ayrıca güzel sanat dallarının her birine özgü estetik anlayışlar müstakil kitaplara konu olmuştur.

Çalışmamızın sınırlarını aşmaksızın kısaca söylemek gerekirse, ülkemiz dışındaki İslâm aleminde saha ile ilgili çalışmalardan bazıları şöylece sıralanabilir:

İslâm ve Arap dünyasında çağdaş İslâm edebiyatında roman, eleştiri, hikâye, şiir ve araştırma dallarında belirgin bir yeri olan Mısırlı merhum Dr. Necib el-Keylânî'nin 'Medhalün ile'l-Edebi'l-İslâmî' adlı eserinin içindeki 'İslâmî Edebiyat ve Estetik' kısmı İslâm estetiği konusunda doyurucu bilgileri ihtiva eder⁴⁸.

Muhammed Kutub, bu sahada bir dizi çalışma ve konferanslarla sayısız eserler vermiştir. O'nun 'Menhecü'l-Fenni'l-İslâmî'⁴⁹ adlı eseri estetik ve İslâmî edebiyat teorisi açısından geniş bir çalışmadır. Bu eser, 'İslâm Düşüncesinde Sanat' adıyla dilimize çevrilmiş olup 'İslâm Düşüncesinde Güzel Kavramı' adlı bölümü sahanın önemli bir çalışması olarak karşımıza çıkar⁵⁰.

Emîre Hilmi Matar'ın 'Mukaddimetün fi İlmi'l-Cemâl'i'⁵¹; Ali Şelek'in 'el-Fennü ve'l-Cemâl'i';⁵² Adnan Reşid'in 'Dirâsâtün fi İlmi'l-

⁴⁷ M. A. M. Shukri, *A.g.m.*, s.57.

⁴⁸ Bkz.: Necib el-Keylânî, *İslâmî Edebiyat'a Giriş*, (Çev.: Ali Nar), Risale Yayınları, İstanbul, 1988, s.89-103.

⁴⁹ Muhammed Kutub, *Menhecü'l-Fenni'l-İslâmî*, Dâru's-Şuruk, Beyrut, 1973.

⁵⁰ Muhammed Kutub, *İslâm Düşüncesinde Sanat*, (Çev.: Akif Nuri), Fikir Yayınları, İstanbul, 1979, 446 s.; bkz.: s:178-201.

⁵¹ Emîre Hilmi Matar, *Mukaddimetün fi İlmi'l-Cemâl*, Dâru's-Sakafe, Kahire, 1976, 174 s.

⁵² Ali Şelek, *el-Fennü ve'l-Cemâl*, Müessesettü'l-Câmia li'd-Dirâse, Beyrut, 1982, 141 s.

Cemâl'i53 önemli eserlerdir.

Özellikle dilimize derhal çevrilmesi gereken bir eser Abdülfettah Revvâs Kal'acî'nin 'Medhalün ilâ İlmi'l-Cemâli'l-İslâmî'si54 sahayla ilgili müstakil kuramsal bir çalışmadır.

Yine, Muhammed İkbâl Urvî'nin 'Cemâliyyetü'l-Edebi'l-İslâmî'si55; Said Tevfik'in 'Hibratü'l-Cemâl'i;56 Servet Ukkâşe'nin 'el-Kiyemü'l-Cemâliyye fi'l-İmârâti'l-İslâmiyye'si57 ile Alexander Papodopoulo'nun 'Cemâliyyetü'r-Resmi'l-İslâmî'si58 mühim çalışma-lardır.

Hatta, Muhammed Zeki Aşmâvî'nin 'Felsefetü'l-Cemâl fi'l-Fikri'l-Mu'âsır'59 ile Ali Ebu Mülhim'in 'Fi'l-Cemâliyyâti Nahve Ru'yeti Cedîde ilâ Felsefeti'l-Fenn'i60 burada zikredilebilir.

Bu eserlerin dökümü, doktora programı dahilinde bir yıl kadar önce (1997), 'Estetik Doktrinler' dersi münasebetiyle hazırlamış olduğum aynı konulu vazife için kısa bir araştırma sonucu Ankara Milli Kütüp-hane, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (İSAM)'ın geçen yıl itibariyle fakültemize ulaşan verilerinin bilgisayarla taranmasıyla elde edilmiş ve diğer çalışmalarla desteklenmiştir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, bu eserler ülkemiz kütüphanelerinden üçüne giren sahayla ilgili Arapça eserlerdir. Diğer kütüphaneler ile ülkemiz kütüphanelerine girmemiş çalışmalar bunların dışındadır. Bunlar dahi göstermektedir ki İslâm dünyası, estetik ve sanatla uğraşmakta, İslâm estetiğinin kuramsal olarak dahi ele alındığı eserler vardır.

Ülkemizdeki durumu bu açıdan kısaca gözden geçirecek olursak; makale, inceleme ve tercüme seviyesinde birkaç çalışma vardır. İhtiyacın belirmesine rağmen, kuramsal açıdan İslâm estetiği üzerine telif eserler

⁵³ Adnan Reşid, *Dirâsâtün fi İlmi'l-Cemâl*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabî, Beyrut, 1985, 286 s.

⁵⁴ Abdülfettah Revvâs Kal'acî, *Medhalün ilâ İlmi'l-Cemâli'l-İslâmî*, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1991, 147 s.

⁵⁵ Muhammed İkbâl Urvî, *Cemâliyyetü'l-Edebi'l-İslâmî*, el-Mektebettü's-Selefiyye, el-Beyzâ', ?, 1986.

⁵⁶ Said Tevfik, *Hibratü'l-Cemâl*, Müessesetü'l-Câmiyye, Beyrut, 1992, 532 s.

⁵⁷ Servet Ukkâşe, *el-Kiyemü'l-Cemâliyye fi'l-İmârâti'l-İslâmiyye*, Dâru'ş-Şuruk, Kahire, 1994, 448 s.

⁵⁸ Alexander Papodopoulo, *Cemâliyyetü'r - Resmi'l-İslâmî*, Müessesetü Abdülkerim b. Abdullah, Tunus, 1979, 83 s.

⁵⁹ Muhammed Zeki Aşmâvî, *Felsefetü'l-Cemâl fi'l-Fikri'l-Mu'âsır*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabî, Beyrut, 1981, 269 s.

⁶⁰ Ali Ebu Mulhim, *Fi'l-Cemâliyyâti Nahve Ru'yeti Cedîde ilâ Felsefeti'l-Fenn*, Müessesetü'l-Câmia li'd-Dirâse, Beyrut, 1990, 160 s.

henüz kaleme alınmamıştır denilebilir. Deneme mahiyetinde adı 'İslâm Estetiği' olan bir iki eser var, ama bu çalışmaların İslâm estetiğini kuramsal açıdan ele aldığı söyleyemeyiz. Belki bunlara, iyi niyetli kimselerin sahaya yaklaşan bazı teklifleri gözüyle bakılabilir.

Burada bir konuyu hatırlatmakta yarar vardır. Bizde Tanzimat ve Servet-i Fünûn devirlerinde 'güzellik' ve 'güzel sanatlar'a ilişkin makale ve tartışmaların var olduğunu biliyoruz. Makalelerde ileri sürülen görüşlerin tartışılmasındaki asıl husus, konunun İslâm ile uyuşup uyuşmaması olduğundan böylesi makaleler ve üzerlerinde yapılan tartışmalar da önemlidir. Buna Servet-i Fünûn devri şairlerinden Cenâb Şehâbeddin'in 13 Kânûn-ı Sâni 1337 tarihli 'Peyâm-Sabâh'ta yayınladığı "Yarıncı Efkâr-ı İslâmiyye" adlı yazısında İslâmiyet'in heykeltraşlık gibi güzel sanatları takdir etmediğini tenkidiyle başlayan tartışmaları ve karşılıklı yazılan konuyla ilgili yazıları örnek vermek mümkündür.⁶¹

İslâm estetiği konusunda bazı teklifleri kısmen dile getiren Beşir Ayvazoğlu'nun 'Aşk Estetiği'⁶² adlı eserinden sonra, Prof. Dr. Mehmet Aydın, elle tutulur ve doyurucu fikirleri ihtiva eden sahaya ilgili bir konferans metnini 'İslâm'ın Estetik Görüşü' adıyla neşretmiştir.⁶³

Bu sahada sözü edilmesi gereken bir diğer çalışma da, Beşir Ayvazoğlu'nun yukarıda adı zikredilen eserinin geliştirilmesinden oluşan 'İslâm Estetiği ve İnsan'⁶⁴ adlı eseridir.

Bu eser üzerinde Ayvazoğlu ile yapılan bir söyleşide, "Özgül bir disiplin olarak İslâmî Estetik nasıl kavranmalıdır sizce?" sorusuna şöyle cevap vermiştir:

"-Bu sorunuza cevap vermeden önce, 'İslâm Estetiği ve İnsan'ı İslâmî bir estetik oluşturmak amacıyla yazmadığımı belirtmeliyim. Kitabın isminin böyle bir yanlış anlamaya yol açabileceğini kabul ediyorum. Aslında benim tercih ettiğim isim 'İslâm, Sanat, İnsan'dı. Yayınevi ticârî endişelerle küçük çapta bir anket düzenledi ve yirmi otuz isimden 'İslâm Estetiği ve İnsan' seçildi. Kitap, bugün 'İslâm Sanatları' adı altında topladığımız ürünlerin ardındaki dünya görüşünü ve estetik prensiplerini anlamak ve anlayabildiğim ölçüde anlatmak ihtiyacından doğdu. Yani 'İslâm

⁶¹ Geniş bilgi için bkz.: (Prof.Dr.) Celâl Tarakçı, "Cenâb Şehâbeddin", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1993, c.7, s.348-49.

⁶² Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Birlik Yayınları, Ankara, 1982, 180 s.

⁶³ Prof. Dr. Mehmet Aydın, "İslâm'ın Estetik Görüşü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Sayı: 4, Ekim 1986, s.9-25.

⁶⁴ Beşir Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, 511 + 15 s.

Estetiği ve İnsan', birer teori oluşturmak amacıyla değil, bir vâkıayı ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Bu kitabın temelini teşkil eden 'Aşk Estetiği' adlı kitabım yayınlandığında, bana "Peki bu prensiplerden hareketle nasıl şiir, nasıl roman yazacağız?" diye soranlar olmuştu. Böyle bir şey kesinlikle söz konusu değil. Belki sanatçılar için bazı ipuçları verebilir. Ama onda doktriner bir taraf aramak yanlıştır. Bir düşünce denemesidir, diyebilirim.

Sorunuza bu açıklamalar ışığında cevap vermek istiyorum. Şu anda bir disiplin olarak, İslâmî estetikten söz etmek mümkün değil, estetik disiplinler sanat eserlerini ve onlarla doğrudan ilgili kavramları anlama ve açıklama çabasından doğar...

İslâm dünyasında felsefe nedense 'güzellik' problemine pek girmemiş veya girmeye vakit bulamamıştır. Bildiğimiz kadarıyla bu konuda söylenenler, Aristo'nun söylediklerinin tekrarıdır. Yalnız tasavvufta, Allah'ın sıfatlarından 'cemâl' üzerinde durulurken güzellik konusuna girilir. Bugün yapılabilecek olan, benim 'Aşk Estetiği' ve 'İslâm Estetiği ve İnsan'da yapmayı denediğimdir. Dağınık metinlerden, sanat eserlerinden hareketle, geçmişte İslâm sanatlarının estetiğini anlamaya çalışmak ve elde edilebilen bilgilerle bir sonuca varmaya çalışmak gerekir. Bu sonuçlardan hareketle yeni yaklaşımlar getirilebilir..."

Aynı söyleşide, "...Bana öyle geliyor ki, bundan sonra, İslâm sanatlarını anlatmaya çalışırken vardığımız sonuçlarda bazı sanatçılar tarafından hareket noktası olarak kullanılabilir. Aynı ayrı yollarda, fakat müslüman gibi duyup düşünen sanatkarların ortaya koyacakları birikim belki bir noktada kesişecek, bundan yeni bir estetik doğacaktır..."

-Bu sahada çalışacak olanların Allah yardımcıları olsun derim. Çok zor bir sahadır. Çünkü geçmişin sanat ürünlerine, işe yarar sonuçlar çıkarabilmek için toplu olarak bakabilmek gerekir. Bu da çok uzun bir ön hazırlığa ihtiyaç göstermektedir. Çalışmalarına gelince, aynı konu üzere düşünmeye ve malzeme toplamaya devam ediyorum. İleride belki toparlayıcı, eksiklerimi tamamlayan, hatalarımı düzelten bir kitap daha yazarım."65 diyen Beşir Ayvazoğlu, 'İslâm Estetiği'66 adıyla bir çalışma neşretmiştir.

Konuyla ilgili olarak, Gıyasettin Kaya'nın 'İslâm'ın Estetiğe Bakış Tarzı'67 adlı makalesinin, yukarıda adlarından bahsedilen Muham-med

65 Bedri Gencer, "Beşir Ayvazoğlu ile 'İslâm Estetiği ve İnsan' Üzerine Konuş-tuk", *İslâmî Edebiyat*, Dönem: 2, Sayı: 1, Temmuz/Ağustos/Eylül 1989, s.15-17.

66 Beşir Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği*, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul, 1992, 109 s.

67 Gıyasettin Kaya, "İslâm'ın Estetiğe Bakış Tarzı", *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 11, Nisan-Mayıs-Haziran 1987, s.31-38.

Kutub'un 'İslâm Düşüncesinde Sanat' adlı eseriyle Mehmet Aydın'ın adı geçen konferans metinlerinin ilhamıyla kaleme alındığını, kuramsal bir nitelik taşımadığını görmekteyiz.

Hüseyin Aykut'un 'İslâm Estetiği Mümkün müdür?' adlı yazısının, konunun çevresinde dolanan, olması gereken veya beklenen muhtevadan ve konuya uygun bir bakış açısından yoksun, kelime oyunculuğunu aşamayan bir kalem tecrübesi olduğu görülmektedir. Çalışma, "Sonuç olarak diyoruz ki; estetik, müslüman bir felsefeci için büyük bir imkân alanıdır." cümlesiyle noktalanır.⁶⁸

Yine aynı kalem sahibinin 'Mimesis Problemi Karşısında Sanat, Estetik ve İslâm'⁶⁹ adını taşıyan yazısı ilginç görüşleri ileri sürer. İlgili yazının 50. Sahifesinde bir evvelki yazıya atıfta bulunularak şöyle denilir:

" 'İslâm Estetiği Mümkün müdür?' başlıklı yazımız-da, bir kavmin veya bir ümmetin felsefi sisteminden söz edilemeyeceği, ancak bir kavme veya bir ümmete mensup olan filozofun sisteminden söz edilebileceğini belirtmiştik.' İngiliz Felsefesi, Alman Felsefesi, Hıristiyan Felsefesi gibi isimlendirmeler söz konusu topluluklara mensubiyetleri dolayısıyla filozofların müste-rek soru ve cevaplar etrafında doluşmalarına gönder-me yapmaktan başka bir anlamı olmadığı' düşüncemiz doğru ise, İslâm Estetiği de böyle bir filozofun sisteminin bir parçası olarak algılanmalıdır. Yoksa İslâm'ın kendi estetiği olarak değerlendirmek yanlıştır, sorusudur. Her milletin sanat geleneği birbirine kıyasla küçük veya büyük farklılıklar taşır. Bunu tabii ki reddedemeyiz. Çünkü eserler meydandadır. Uzakdoğu Sanatı, Afrika Sanatı, Avrupa Sanatı, İslâm veya Hıristiyan Sanatı gibi sanat geleneklerinin taşıdığı bu farklılıkların düşünsel bir arka plânının da olması gerektiği âşikârdır. Ancak bunu araştırmak sanat tarihçisinin görevidir. Estetiğin bir felsefe disiplini olduğunu kabul ettiğimizde, bir estetik sorusunun bir felsefe sorusunun taşıdığı özellikleri taşıması gerekir. Dolayısıyla müslüman da olsa estetikçinin sorusu "İslâm sanatı nedir?" şeklinde değil "sanat nedir?" şeklinde olmalıdır.

68 Hüseyin Aykut, "İslâm Estetiği Mümkün müdür?", *İnsan Bilimleri Araştırmaları. Yeni Harran Çevresi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Mayıs 1993, s.3-12.

69 Hüseyin Aykut, "Mimesis Problemi Karşısında Sanat, Estetik ve İslâm", *İnsan Bilimleri Araştırmaları. Yeni Harran Çevresi*, Yıl: 1, Sayı: 3, Ağustos 1993, s.46-52.

Müslüman estetikçinin yaptığı işi “İslâm Estetiği” olarak isimlendirseniz bile, İslâm Estetiği “İslâm sanatlarının estetiği” demek değildir.

Bu çerçeveden bakıldığında mimesis karşısındaki tavrımızın “İslâm Estetiği” deyince “İslâm Sanatlarının Estetiği”ni anlamış olmaktan kaynaklandığını düşünüyoruz.”

Bu ifadeler açıkça göstermektedir ki, erbab-ı kalem, ‘İslâm estetiği’ kavramının sınırlarını tefrik ve tefhimden, ona gerekli olan derin muhteva ve engin bakış açısından çok uzaklarda kalmaktadır. Diğer taraftan yazı, kuramsal dayanaklardan yoksun, şabloncu bir bakış açısı hakim. Öbür yandan ‘İslâm estetiği’, kavmî nitelikli estetik anlayışı özü gereği aşar. Estetik, sadece felsefe ve sanat ile sınırlandırılmış, serbestlik tanımamıştır. Durum böyle olunca ister istemez ‘İslâm estetiği sanatın veya felsefenin dışındaki sahaları kucaklama gücünden yoksun mudur?’ sorusu akla gelmektedir. Müslüman estetikçi, sorusunu ‘İslâm sanatı nedir?’ diye değil de, ‘sanat nedir?’ diye sormasının gerektiği görüşünü iyi niyetle kabul ettiğimizi farz etsek bile, böyle bir tavır zihinlerde oluşacak soruları izale etmeyecektir.

Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan birisi de, bir makale dolayısıyla haberdar olduğum Fatih Okumuş’un ‘İslâm’ın Estetik Anlayışı’ adlı yüksek lisans tezidir.⁷⁰

Bu yazının çatısını oluşturan ve evvelce de ima edilen doktora vazifemiz⁷¹ hariç tutulacak olursa, “... başta Kelâm, Felsefe ve Tasavvuf gibi İslâmî düşünce geleneğimizde estetikle ilgili yığınla bol malzemeye sahibiz... (“Önsöz”, s.6) ...Ben bu çalışmamda salt estetiğin bir konusu olan güzellik nedir? meselesini anlatmak yerine, güzelliğin Allah’ın varlığını isbâtta bir delil olabileceğini de tartışmak istiyorum.” (Giriş, s.18) diyen Yrd. Doç. Dr. Ramazan Altıntaş’ın ‘İslâm Düşüncesinde Tevhîd ve Estetik İlişkisi’⁷² adlı çalışması da bu sahaya dahil edilebilir. Eserin bilimsel kritiğini ilgili sahanın uzmanlarına bırakırken, mevzî bir konuda ilgili sahaya ışık tutabileceği söylenebilir.

⁷⁰ Fatih Okumuş, *İslâm’ın Estetik Anlayışı*, KSÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 1996.

⁷¹ Adem Çalışkan, *‘İslâm Estetiği’ Üzerine Bir Deneme*, O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Vazifesi, Samsun, 1997, 29 s.

⁷² Yrd. Doç. Dr. Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde Tevhîd ve Estetik İlişkisi*, Suffe Yayınları, İstanbul, 1997.

SONUÇ

Netice olarak söylemek gerekirse, evvelce de ifade edildiği gibi, 'Hüsn-i Mutlak' denilen eksiksiz, kâmil ve değişmez güzel Allah'tır. Dünyada mutlak güzel, yani ideal güzel yoktur. Güzel olan her şey Mutlak Güzel (Cemâl bâ-kemâl)'in yanında eksik ve sönük kalır. Dünyadaki her çeşit güzelin kaynağı 'el-Cemîl' ismidir. Dünyevî güzellikler bu ismin parıltıları, akisleri ve feyzidir. Böylece mücerret güzelliğin ilâhî bir vasıf olduğuna itikat eden, Allah'ın cemâl-i mutlak olduğuna iman eden İslâm inançla güzel birleşmesinden meydana gelen hükümler manzumesi hüviyetini taşımaktadır. İslâm'da estetiğin ilâhî ve itikâdî temeli budur.

Buna göre, güzel davranış 'edeb', güzel ses 'musikî', güzel nazım 'edebiyat/şiiir', güzel şekil 'mimarî' esasen İslâm'da matlup olan bir husustur.

Bu sahalarda 'Mutlak ve İdeal Güzel'e en yakın olan güzel şekilleri meydana getirmek için, kıyamete kadar bıkmadan usanmadan çalışıp çabalamak ve bu yolda didinmek müslümanlara vazife olarak verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel edebî bir kitap olması; Rasûlullah (s.a.v.)'in şairi Hassan b. Sâbit'e şiiir söyletmesi; henüz İslâm'a girmemiş olan Ka'b b. Züheyr'in söylediği kaside karşısında bürdesini çıkarıp ona giydirecek kadar heyecanlanması; putperest bir şair olan Übey b. Ebu's-Salt'ın şiiirlerini okutması, bunları zevkle dinlemesi ve duygulanınca da "Adam kendi müşriik, fakat şiiiri müslüman" demesi; Lebid'in bir mısramın hutbede okuması ve musikîye ayrı bir ehemmiyet atfetmesi, güzel sanatların dinde önemini gösteren güvenilir ve sağlam delillerdir.

İslâm kültür ve medeniyetine gönül veren sanatkârlar, her şeyden önce, yüce ve mukaddes kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'i çok iyi tanımalı, şanlı Peygamberimiz'in yaşayışını inceden inceye bilmeli, yüce 'sahâbî' kadrosunu ve onları takip eden 'ehl-i sünnet ve'l-cemâat' büyüklerini ve konuyla ilgili açıklamalarını öğrenmeli, bu ölçülere uyarak eser veren zatları hakkı ile kavramalıdır.

Böyle yapılırsa, İslâm medeniyetini kuşatan 'estetik dehâ' bütün sadeliği ile anlaşılır. Şiiire, nesre, hitabete, hattatlığa, nakkaşlığa, mûsikîye, çiniye, mermerlere renk ve biçim veren ruh ve muhteva daha iyi anlaşılır ve hissedilir. Ancak bu yapıldıktan sonradır ki İslâm medeniyetinin Greko-Latin medeniyetinden farkları ortaya koyulabilir ve son iki asırdan beri İslâm alemini kapıp götüren 'soysuzlaşma cereyanları' anlaşılabilir.